

Halva kungariket?

Om den svenska arkitekturens historiografi

Claes Caldenby

Arkitekturhistorien är förbunden med arkitekturpraktiken i en väv av relationer. Praktiken tillhandahåller det material som historien arbetar med. Historien tillhandahåller kunskap och tolkningar både av de befintliga byggnader praktiken har att förhålla sig till och de förhållningssätt praktiken utvecklat genom historien. Den korta historien kan visa hur det blivit som det blivit, den längre historien kan levandegöra bortglömda alternativ.

Men historieskrivningen har också sin egen historia, som liksom praktiken relaterar till större kulturförändringar. Det hör till den svenska arkitekturhistoriens självbild att den, liksom svensk arkitektur, präglats av ett brett samhällsligt perspektiv och ett intresse för de vardagliga uppgifterna. Tanken har framkastats att detta skulle ha förändrats med 1970-talets ifrågasättande av modernismen. Därmed underförstås också att modernismen mer eller mindre skulle ha monopol på det vardagliga.¹

Jag kommer här att driva en annan tes: Att arkitekturhistorien alltid gått på två ben, det unika och det typiska, och att det är förmågan att hålla balansen som är det viktiga. Vidare att kritiken av modernismen efter 1968 innebar ett starkt förnyat intresse för det vanliga och vardagliga. Och att

en förskjutning av balansen till förmån för den stora arkitekturen och de stora arkitekterna skedde någon gång kring 1985.

Kanske är det nu dags att än en gång ta det breda benet före. I så fall är det bra att se om det finns något vi kan lära av historien.

Det var en gång ...

Det kan alltså vara värt att undersöka hur det förhåller sig med arkitekturhistoriens relation till praktiken. En sådan undersökning väcker genast frågor om hur man ska formulera frågan för att göra den hanterlig. Vad är praktik? Vad ska räknas som arkitekturhistoria? Och hur ser historieskrivningens historia, historiografin, ut?

Den första frågan gäller urvalet ur praktiken. Förhållandet mellan monumenten och miljön, eller mellan det unika och det typiska, har förföljt både arkitekturen och arkitekturhistorien genom 1900-talet och är centralt också för den här undersökningen. Är arkitekturhistoriens material allt byggande? Eller är det bara det arkitektritade (och vad är det i så fall arkitekterna har ritat under olika perioder)? Eller är arkitekturen rentav bara de stora monumenten? Nikolaus Pevsner hade svaret i sin beryktade introduktion till *Ar*

Outline of European Architecture, ”A bicycle shed is a building; Lincoln Cathedral is a piece of architecture”. Men man behöver inte hålla med Pevsner för att mena att ett urval är nödvändigt.

Den andra frågan gäller den svenska arkitekturens historieskrivning och vad som ska räknas dit. Det skulle vara lockande att begränsa det till svenska arkitekturhistorikers sätt att skriva svensk arkitekturhistoria under 1900-talet. Det är den period när man kan tala om professionella arkitekturhistoriker. Men de är fortfarande få och antalet översiktliga svenska arkitekturhistorieskrivningar är ännu färre än antalet arkitekturhistoriker. Några gränfall kommer att skymta förbi som prövning av självbilden: Dels några utländska försök att skriva svensk arkitekturhistoria, dels några svenska arkitekturhistorikers sätt att skriva internationell historia. Framförallt finns det anledning att se på vad arkitekturhistoriska monografier handlat om, men också hur urvalet gjorts i guider och olika samlingsverk redigerade av arkitekter. Begreppet kanon, det normerande urvalet, som används i litteraturvetenskapen kan prövas även på arkitekturhistorien.

Den tredje frågan gäller historieskrivningens former och deras historia. Historiografi är ett ämne som vuxit fram under 1900-talets strider mellan olika skolor. Sedan 1980-talet är det ett eget etablerat forskningsfält.² Mot historismens traditionellt politiska historia har ställts en bredare ekonomisk historia och kulturhistoria. Mot den stränga källkritiken har en mera tolkande historieskrivning hävdats. De olika inriktningarna har avlöst varandra på ett sätt som har sina paralleller också inom arkitekturhistorien.

Histeskrivning är alltid både berättelser och belägg, eller form och innehåll om man så vill. Med den korta skissens frihet i sitt begränsade urval väljer jag en disposition som dramatiserar historien i tre vändpunkter.³ Tretalet som ”episk lag” är en klassisk struktur i sagans värld. Efter en vandring genom den, ur arkitekturhistorieämnets synpunkt, långa historien återvänder vi till sist till utgångspunkten för att ställa frågan om arkitekturhistorien i sin berättelse om Sverige ska nöja sig med halva kungariket, och i så fall vilken halva.

... 1908

När August Hahr, då docent i konsthistoria i Uppsala, gav ut sin *Arkitekturens historia* 1902 var det det första svenska försöket att skriva en översiktlig internationell arkitektur-

historia, ”för självstudiet och den konsthistoriska undervisningen”.⁴ Konsthistorien, och som en del däri arkitekturhistorien, var ännu ett nytt ämne.⁵ Hahr deklarerar sina utgångspunkter i förordet. Det är

venne ting författaren sökt betona: det väsentliga och utvecklingsmomentet. Uppfattningen af det förra är visserligen betydligt växlande, och mången skall kanske finna behandlingen af ett och annat väl utförlig. Dock synes det mig, som om allt, hvilket bildar epok, allt, hvarifrån ett verkligt uppslag till ny utveckling utgår, bör tillmätas en större vikt än all må vara kvantitativt rik, men på skoltraditioner och reminiscenser lefvande konstverksamhet.

Redan här, så att säga från början, finns motsättningen mellan det unika och det typiska, kvalitet och kvantitet. Utvecklingstanken, och därmed betoningen av det nyskapande, har varit viktig för det konsthistoriska synsättet och har genom 1900-talet också i hög grad kommit att prägla arkitekternas syn på sin verksamhet, på ett olyckligt sätt skulle somliga säga.

På 474 sidor behandlar Hahr vad han uttryckligen beskriver som den europeiska arkitekturens historia. Den tar sin början i det gamla Egypten och går fram till ett kort avslutande kapitel om rokokon och nyantikens. Den sista avbildade byggnaden är Garniers då nästan 30 år gamla opera i Paris och slutorden talar om

det nittonde århundradets i öfvervägande grad eklektiska stilbildningsrörelse, hvilken rörelse vi näppeligen ännu förmå helt öfverblicka.

Av en ganska stor mängd svenska byggnader är den nyaste en empireinteriör från 1820-talet. Det förklarar möjligen till en del urvalets snäva sammansättning, det representerar bara halva det svenska ståndssamhället. Av cirka 100 svenska byggnader är två tredjedelar kyrkor och kloster och en tredjedel slott och borgar. Tre borgerliga bostadshus från Stockholm nämns. Av böndernas bygge syns inga spår. Vård att notera är också den distans i tiden till ämnet som den akademiska konsthistoriens krav på överblick innebar. Ännu 1953 när Bertil Palm lade fram sin avhandling om den 17 år tidigare avlidne Carl Westman var det ett uppseendeväckande modernt ämne.

Parallellt med konsthistoriens kanon av konstkultur växte dock ett annat urval fram, i samarbete mellan arkitekter och konsthistoriker med praktisk byggnadsvårdsinriktning.

Årtalet 1908 kan få stå för en reaktion, inte främst mot det urval konsthistorien uppmärksammat utan mot de moderna tidernas hårda framfart med den andra halvan av bebyggelsen, landsbygdens byar och städernas anonyma borgerliga byggande. Inte bara monumenten utan också de vardagliga miljöerna behövde beskrivas och skyddas. Intresset för historien och för de hela miljöerna tycks 1908 liksom 1968 ha hängt samman med det upplevda hotet mot dem.⁶

1908 års svenska arkitektmöte hade den äldre svenska byggnadskonsten, främst på landsbygden, som tema. Carl Westman höll ett uppmärksammat föredrag om ”Gamla svenska städer”, där han angrep nybyggandet, inte för att det var nytt utan för att det var så fult. *Gamla svenska städer* blev också titeln på en serie häften som gavs ut från 1908 fram till 1922. Arkitekter reste runt i Sverige och dokumenterade den äldre vardagliga bebyggelsen. Syftet var inte minst pedagogiskt, att väcka invånarnas aktning för det gamla men också att få arkitekterna att använda det gamla som inspiration för den nya byggnadskonsten. Arkitektmötet 1907 hade föreslagit en professur i svenska byggnadskonstens historia vid Konsthögskolan. 1909 började arkitekten och konsthistorikern och senare riksantikvarien Sigurd Curman undervisning i ämnet och från 1912 hade han en professur. Inriktningen hos Curmans arbeten, både som arkitekturhistoriker och som restaureringsarkitekt, var dock i hög grad på kyrkor och i någon mån på herrgårdar.

En annan framtoning hade några år senare Gregor Paulsson i sin bok *Den nya arkitekturen* 1916. I förordet skriver han:

Medan man för ett årtionde sedan endast talade om arkitektur i samband med monumentalbyggnader, börjar nu en allt starkare opinion både bland arkitekter och lekmän fordra, att arkitekturen förenas med det praktiska livets nyttobyggnader, fabriker, handelshus, konstruktionsbyggnader, hyreskaserner, industriprodukter m. m. Det går en rörelse genom tiden som bestämt fordrar att få ’skönhet’ in i alla vår vardagsmiljöers detaljer.

Paulsson är i *Den nya arkitekturen* en tidig företrädare för det som skulle bli modernismens syn på arkitekturen, inklusive dess anspråk på att stå för det vardagliga. Gemensamt med arkitekterna bakom *Gamla svenska städer* har han ett folkbildningssyfte. I förordet framställer han sig som en lekman som skriver för lekmän. Från konsthistorieämnet har han med sig intresset för utveckling och nyskapande

även om det nu inte handlar om det individuella, unika verket utan om det kollektiva och typiseringens betydelse.⁷ Det är det organiserade kapitalets och den organiserade arbetarrörelsens tid och den tiden kommer också att få sin konst. Måhända, skriver Paulsson i nästan alltför målände bilder, kommer konstens alpspetsar att jämnas en smula. Men vore det inte bättre om konsten blev till en stor flod som kunde regleras och bevattna och göra landet frodigt.

Och kunde det inte hända – för att taga till vår gamla bild igen – att alpspetsarna likväl skulle finnas, med samma absoluta höjd över havet, men att hela landet bleve till en högslätt, vars högsta punkter kunde bestigas av andra än de särskilt utvalda.⁸

I liknande termer formulerades den svenska funktionalismens självbild. Svenska Arkitekters Riksförbund SAR, grundat 1936, gav med jämna mellanrum ut en serie arkitekturböcker: *Nysvensk arkitektur* 1939, *Trettioalets byggnadskonst i Sverige* 1943, *Fyrtioalets svenska bostad* 1950 och *Ny arkitektur i Sverige* 1961. Med undantag av den under kriget utgivna *Trettioalets byggnadskonst i Sverige* hade de alla engelska bildtexter och översättningar av artiklarna. Svensk arkitektur strävade med viss självmedvetenhet efter att placera sig på världskartan.

I boken från 1939 har Gregor Paulsson skrivit ett förord som hävdar att ”ett jordskred inträffat” i synen på arkitekternas uppgift efter 1930. Han talar om en ”byggnadskultur” där individerna nu underordnat sig uppgifterna och pekar på att boken ordnats ”efter sakliga kategorier, och början göres med bostäder för de stora folklagren”. I tur och ordning tas sedan undervisning, socialvård, kommunikation, industri, handel, administration, rekreation och sport upp.

I 1943 års bok är upplägget efter byggnadsuppgifter det samma men ändå kan vissa förskjutningar märkas. Boken, som bygger på en utställning och en serie föreläsningar, inleds med en text av Erik Lallerstedt om Carl Westman. Hakon Ahlbergs föreläsning om Asplund blev i stället en egen bok, *Gunnar Asplund arkitekt 1885–1940*, utgiven 1943 och då beskriven som den första monografi som ägnats en samtida arkitekt. En liten detalj i *Trettioalets byggnadskonst* som skiljer den från sin föregångare och också antyder ett förnyat intresse för individerna är att bokens projekt presenteras med arkitektnamnet först och att det finns ett särskilt register efter arkitekter.

Boken *Ny svensk arkitektur* från 1939 är uppställd efter "sakliga kategorier". Här vinjettbilden för avdelningen Socialvård (sjukhus, ålderdomshem, barnhem).

Fyrtioalets svenska bostad återgår snarast till 1939 års modell, dels med sitt starka fokus på den breda bostadsuppgiften, dels genom att arkitektnamnen tonats ner i projektpresentationerna och bostadsplaner, bostadspolitik och bostadsforskning lyfts fram i de inledande artiklarna. 1961 års bok slutligen speglar tidens frågor i urvalet där centrumanläggningar och kyrkor är starkt växande uppgifter och, mera överraskande och knappast statistiskt motiverat, enfamiljshusen inleder och tar lika mycket plats som flerfamiljshusen. Erik Thelaus inledningstext ställer "produktionsanpassad projektering" och "byggnaden som konstverk" mot varandra, den olyckligt polariserade variant på det typiska kontra det unika som kom att präglade det svenska 1960-talet.⁹

Den svenska arkitekturens självbild tycks ha varit tillräckligt stark och övertygande, både som berättelse och med sina

byggnader som belägg, för att accepteras av imponerade utländska iakttagare långt in i efterkrigstiden. För att bara ta två vitt skilda exempel så skriver den amerikanske arkitekturskribenten G E Kidder Smith 1950 i boken *Sweden Builds* att "det finns inget land i världen som har en högre allmän nivå" på sin moderna arkitektur än Sverige. Han beskriver den svenska arkitekturen med ord som "enkel", "demokratisk" och framförallt "civiliserad".¹⁰ Men han varnar också för att de svenska arkitekterna är alltför "timida". När den sovjetiske arkitekturhistorikern A V Ikonnikov 1978 ger ut sin bok *Sovremennaja architektura Sjvetsii* (Svensk nutida arkitektur) använder han lustigt nog i sin sammanfattande översikt över 1900-talet samma bild som Paulsson 1916:

Panoramat över den svenska nutida arkitekturen kan jämföras med ett platålandskap: en jämförelsevis jämn och hög nivå på yrkeskunnandet samt frånvaro av för omgivningen överväldigande höjder och svindlande spetsar.¹¹

Här framstår Sverige i någon mån som ett undantag i en tid där det internationella intresset i inte så ringa grad riktades mot att kanonisera modernismens stora mästare, från Nikolaus Pevsners *Pioneers of Modern Design: From William Morris to Walter Gropius* 1936 till Peter Blakes *The Master Builders: Le Corbusier, Mies van der Rohe, Frank Lloyd Wright* 1960. Kidder Smith menar för övrigt i sin bok att svensk arkitektur 1950 saknar en Gunnar Asplund som ledargestalt i en hotande medelmåttighet.

Arkitekten Erik Lundbergs insats som arkitekturhistoriker under den här tiden spänner från den folkliga svenska bostadens ursprung i naturens material och samhällets struktur, som i boken *Svensk bostad* 1942 (nyutgåva 1978 i 1970-talets förnyade intresse för byggnadstraditionen!), till den stora arkitekturen i det monumentala tiobandsverket *Arkitektur-ens formspråk* 1945–61. När *Arkitektur-ens formspråk* avslutas 1961, samtidigt som Lundberg lämnar sin professur i arkitekturhistoria vid Konsthögskolan, skriver han i förordet till sista bandet:

Boken vänder sig i första hand till den utövande arkitekten och ville gärna vara honom ett hjälpmedel vid sökandet efter ett omedelbart förhållande till mera elementärt byggande än vår egen tids normala yrkesutövning kan skänka.¹²

Lundberg är kritisk mot vissa drag i modernismen men framförallt delar han dess vision av en modern arkitektur som har samma självklarhet som den traditionella.

Att intresset för vardagsmiljöerna inte heller i Sverige alltid var så starkt på 1950-talet kunde visas av Gregor Paulssons *Svensk stad* och dess receptionshistoria, som tycks bekräfta hans teser om tidsandan, om än inte riktigt på det sätt han tänkt sig 1916.¹³ När boken, som ger en bred bild av ett antal svenska stadsmiljöer utanför storstäderna, kom ut i två delar 1950 och 1953 möttes den mestadels av välvilliga men ganska intetsägande recensioner. Någon bred efterföljd fick den inte inom den arkitekturhistoriska forskningen. Konsthistorikerna, även Paulssons elever i Uppsala där han blivit professor 1934, var mer intresserade av den stora konsten. Arkitekterna fann alltför mycket anonymt byggande eller 1800-talseklekticism och inget om funktionalismens pionjärer.

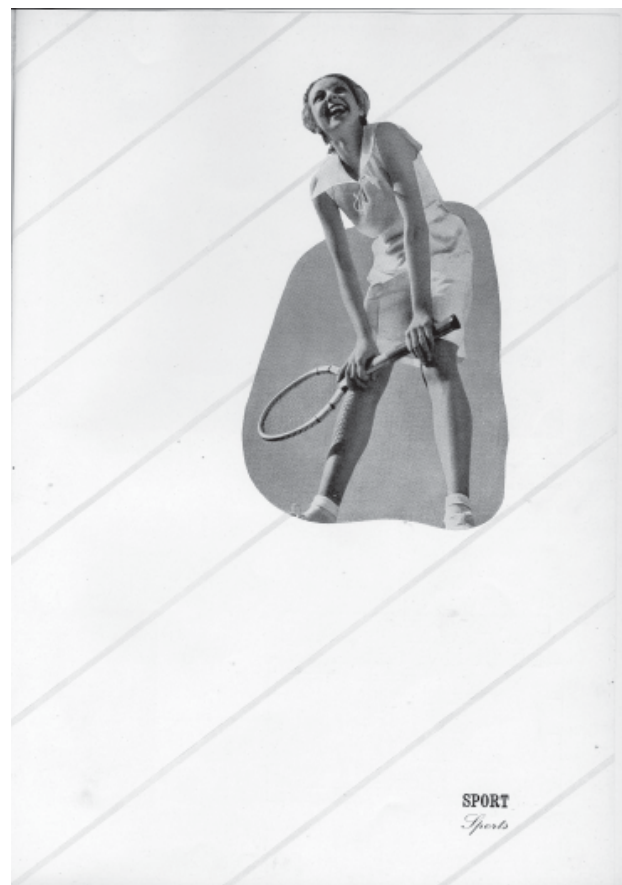
Men i slutet av 1960-talet skedde plötsligt en förändring. Arkitektstudenterna upptäckte *Svensk stad* och valde den i stället för den modernistiska klassikern, Giedions *Space, Time and Architecture*. 1972 trycktes en ny upplaga, större än den ursprungliga och betydligt mera lättsåld. *Svensk stad* väckte nu

respekt genom sin inriktning på stora sammanhang, på mänskliga villkor i vidaste mening och genom sitt tydliga demonstrerande av att det inte var arkitekterna som skapade världen.¹⁴

Paulssons intresse för vardagsmiljöerna fick äntligen gehör, men nu som del av en kritik mot modernismen.

... 1968

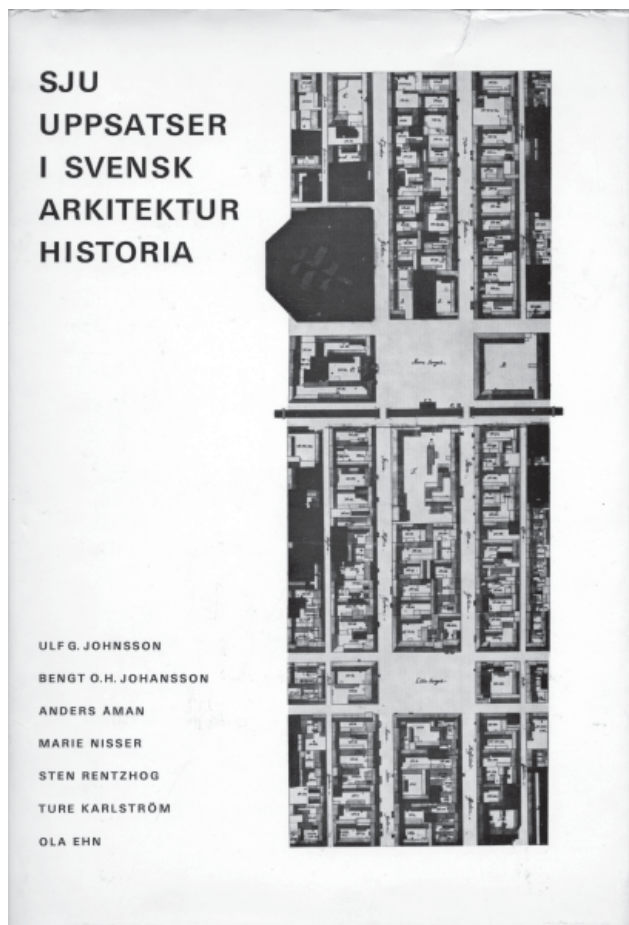
I en artikel i ärevördiga *Journal of the Society of Architectural Historians* i mars 1969 gick J Maass till generalangrepp mot den konventionella arkitekturhistorien.¹⁵ 359 av de senaste tio årens 461 bidrag (inklusive recensioner) i tidskriften var skrivna av akademiker och nästan inga av dem var arkitekter. Bara 13 av 257 artiklar handlade om anonym (vernacular) arkitektur. Samtida arkitekturhistoria hade enligt Maass åtta allvarliga brister: The Bourgeois Standard, Racial Bias (den vita medelklassens arkitektur), The Beaten Path (Grand Tour genom Europa), The Genteel Tradition (ingen industriarkitektur), The Surface Treatment (ingenting om byggnadens konstruktion eller tekniska system), The Isolated Building (ingen behandling av kontexten), The Isolated Art (inget om arkitekturens sammanhang med andra konstarter), The Isolated Discipline.

Ny svensk arkitektur. Vinjettbild för Sport (tennishall, fotbollsstadion, badhus, friluftsbad, klubbhus för golf).

På KTH i Stockholm läste man nu svensk arkitekturhistoria genom Henrik Cornells två band *Den svenska konstens historia*, ursprungligen utgiven 1946 och i ny upplaga som pocket 1959. I Cornells företal görs inga större metodologiska deklarerationer, det konstateras endast att den svenska konsten ses som en del av Europa och att allmogekonsten lämnats åt sidan då den utgör en enhet för sig som bör få en egen behandling.

Maass vidräkning med arkitekturhistorien träffar bara till en mindre del Cornells framställning. För tiden fram till 1800-talet är kyrkans och adelns byggande visserligen helt dominerande, även om slott och herrgårdar nu har en relativt större del än hos Hahr ett halvsekel tidigare. Från 1800-talet är det borgerliga samhällets byggande och de stora of-

Sju uppsatser i svensk arkitekturhistoria 1970. "Arkitekturhistoria, men inte monumenthistoria".

fentliga institutionerna istället lika centrala. Påtagligt är att Cornell redan i medeltidsavsnitten lyfter fram de enskilda stenmästarna och deras egenart. Från Jean de la Vallée och ända fram till nationalromantiken är materialet organiserat efter de stora arkitekterna och deras insatser. Samtidigt har dock byggnadstekniken och planlösningarna en inte obetydlig plats i texten medan däremot stadsbyggandet är nästan helt frånvarande. Cornell slutar med nationalromantiken, en distans på 30 år eller en generation som verkar vara konsthistorisk standard.

Som en markering av en ny riktning inom arkitekturhistorien kan man uppfatta boken *Sju uppsatser i svensk arkitekturhistoria* som kom ut 1970.¹⁶ En grupp unga arki-

tekturhistoriker från Konsthistoriska institutionen i Uppsala hade vid mitten av 1960-talet bildat "någoting som liknade ett arkitekturhistoriskt seminarium". I en kort efterskrift formulerar Anders Åman deras gemensamma sak:

Det var inte den enskilda byggnaden eller den enskilda arkitekten som stod i centrum för intresset. Arkitekturhistoria, men inte monumenthistoria.

Fyra av de sju uppsatserna behandlar stadsbyggnadshistoria, mest från 1700- och 1800-talen. Två tar upp arkitekturdebatt och arkitekturpolitik kring sekelskiftet 1900. En ägnas åt en byggnadstyp, sjukhuset, och dess utveckling från 1800-talets senare del.

Anders Åman var från 1964 verksam som biträdande lärare och från 1967 som lektor i arkitekturhistoria vid arkitektutbildningen på KTH. I mina egna minnen från den undervisningen i slutet av 1960-talet var föreläsningssalen fullsatt och studenterna entusiastiska, vilket 1968 års generation inte alltid var annars. För årskursen 1966 var historieintresset en självklarhet; enligt Åman hade det inte alls varit så bara någon årskurs tidigare. Undervisningen var inriktad mot 1800- och 1900-talen, de breda byggnadsuppgifterna och gärna de förbisedda exemplen. Samma bredd och självständighet i urvalet präglar också Åmans egen forskning som i tur och ordning ägnats fyra huvudområden: 1800-talets arkitekturhistoria, vårdinstitutionernas arkitekturhistoria, Östeuropas efterkrigstid och den socialistiska realismen, Övre Norrlands kyrkor och kyrkliga konst.¹⁷

Den drygt tio år äldre arkitekturhistorikern Göran Lindahl hade 1961 blivit Erik Lundbergs efterträdare som professor i arkitekturhistoria vid Konsthögskolan. Han var elev till Gregor Paulsson och hade 1955 gett ut en bok som då var en av de få med tydlig inriktning på en bred byggnadsuppgift som följs ända in i samtiden, *Höghyrkligt, lågkyrkligt och frikyrkligt i svensk arkitektur 1800 till 1950*. Lindahl kom senare att engagera sig starkt i stadsförnyelsefrågorna och var initiativtagare först till projektet *Den nordiska trästaden* 1971 och sedan till *Bebyggelsehistorisk tidskrift* från 1981, båda exempel på en institutionaliserad breddning av arkitekturhistorieämnet.

Kanske skulle man kunna säga att arkitekturhistorie-ämnets förändring kring 1968 hade tre huvudteman: förskjutningen från monumenthistoria till bebyggelsehistoria, intresset för byggnadsvård och därmed för äldre bebyggelse och byggnadsskick samt det kritiska studiet av modernismen.

Bebyggelsehistorien hänger samman med byggnadsvård och stadsförnyelse och dessa hänger i sin tur samman med kritiken mot modernismen. Däremot kan man kanske fråga sig om det finns något mer än detta indirekta samband mellan bebyggelsehistorien och modernismkritiken.

De tre temana hängde samman men de betonades olika starkt av olika historiker. Göran Lindahl har ägnat sig åt alla tre, framförallt bebyggelsehistoria och stadsförnyelse. Anders Åman har främst utvecklat bebyggelsehistorien. Elias Cornell, en gång elev till Gregor Paulsson och medarbetare i *Svensk stad*, var lärare i arkitekturhistoria på Chalmers 1945–81. Han och hans doktorander på Chalmers ägnade sig också åt alla tre temana, inte minst en polemisk kritik av modernismen och dess experttränkande. Cornells egna böcker spänner från de stora mästarna som i *Ragnar Östberg: svensk arkitekt* 1966 till tekniska ämnen som i *Byggnadstekniken* 1970. Även läraren vid den tredje arkitekturskolan, konsthistorikern Olle Svedberg i Lund, har varit inne på all tre temana. I flera av sina böcker har han skrivit en mera traditionell arkitekturhistoria, men där professionshistorien haft en central plats, som i de två banden om Europas arkitekturhistoria från 1988, *Arkitekternas århundrade* (1800-talet) och *Ingenjörernas århundrade* (1900-talet).

Genomgången av olika byggnadsuppgifter och deras arkitekturhistoria blev ett typiskt ämne för avhandlingar eller monografier under 1970-talet. Anders Åmans *Om den offentliga värden* från 1976 kan uppfattas som mönsterbildande även om den inte var först i raden. Elisabeth Stavenow-Hidemark *Villabebyggelse i Sverige* 1971, Björn Linn *Storgårdskvarteret: Ett bebyggelsemönsters bakgrund och karaktär* 1974, Birgitta Andersson *Idealbostad eller nödbostad* 1975, Ursula Larsson *Landshövdingehusens Göteborg* 1976, Staffan Nilsson *Bryggeribyggnader: En studie i svensk industriarkitektur 1846–1918* 1979, Hans Arén *Radhuset som folkbostad* 1980, Henrik O Andersson & Fredric Bedoire *Bankbyggande i Sverige* 1981 liksom lite senare Leif Jonsson *Från egnahem till villa: enfamiljshuset i Sverige 1950–1980* 1985, Lisa Brunnström *Den rationella fabriken: Om funktionalismens rötter* 1990, Claes Caldenby *Höga hus i Göteborg* 1990, Hjordis Kristenson *Vetenskapens byggnader under 1800-talet* 1990 och Claes Caldenby *Universitetet och staden* 1994 kan väl alla räknas till genren.

Monografier om enskilda arkitekter var under 1970-talet långt ovanligare. Fredric Bedoires avhandling *En arkitekt och hans verksamhetsfält kring sekelskiftet: Gustaf Wickmans*

arbeten 1884–1916 från 1974 är ett av de få arbetena av detta slag och det är kanske tidstypiskt att den inriktas på en kommersiellt framgångsrik arkitekt och hans relation till sina beställare snarare än på den stora konstnärarkitekten.

Den svenska funktionalismens historia börjar också skrivas på allvar kring 1970. Ett yttre skäl till det kan naturligtvis vara ett intresse för att förstå det nu ifrågasatta, ett annat, inre skäl att den kommit på den distans av en generation som konsthistorien gärna önskat hålla. Historieskrivningen är inte primärt kritisk, annat än i den meningen att den inte tar funktionalismens självbild för given. Så beskriver också Per G Råberg syftet bakom sin avhandling *Funktionalistiskt genombrott* från 1970. Till skillnad från tidigare arbeten vill han komma bakom pionjärernas polemik och propaganda. Han pekar på grundläggande motsägelser och vagheter och menar rentav att funktionalismens begreppsvärld är ett ”förrädiskt gungfly”.

Sociala, rationalistiska, ideella, kortsiktiga, estetiska och antiestetiska avsikter var här sammanmängda i ett program, där den enda bärande linjen i vissa stunder tycktes vara den orubbat klarögd optimismen hos arkitekterna själva.¹⁸

Andra inlägg var mera uttalat kritiska mot funktionalismen. Så till exempel katalogen *Aufbruch und Krise des Funktionalismus: Bauen und Wohnen in Schweden 1930–80* från 1976. Katalogen hörde till en utställning producerad av Arkitekturmuseet i Stockholm för en tysk publik. I förordet ställer museets chef Bengt O H Johansson några grundläggande frågor om hur vi förvaltat arvet från funktionalismen. Fanns redan på 1920-talet fröet till dagens misslyckade bostadsbyggande och stadsplanering? Finner man där den auktoritära syn som uppifrån pådyvlar människor bostäder som de får nöja sig med? Eller är det vi som förrätt de funktionalistiska idealen? Något entydigt svar ges inte, men ett slags ”guilt by association” vilar över boken som inleds med bilder från Stockholmsutställningen 1930 och avslutas med arkitekten Jens Jensens bilder av ensamheten i miljonprogramsförorten Hammarkullen i Göteborg.

Det är en intressant paradox att funktionalismen/modernismen med sin strävan mot kollektivt skapande och typisering i slutet av 1960-talet kom att uppfattas som en auktoritär elitism. Förklaringen är väl inte konstigare än att modernismen var motsägelsefull, auktoritär och kollektiv, estetisk och antiestetisk på en gång.

Den brett förankrade byggnadskultur som modernismen sökt men aldrig förmått skapa letade man nu i stället efter i en äldre arkitektur. Därmed uppstod en motsättning mellan modernismen och vardagsarkitekturen. Den nyanserade vetenskapliga granskningen av modernismen på gott och ont togs många gånger över av en dagspolemik.

Anders Åman skriver apropå en konferens 1980 om *Svensk stad* att den kanske var kulmen både på bokens ryktbarhet och på förväntningarna på samlade ansträngningar inom bebyggelsehistoriens fält från historiker, etnologer, kulturgeografer, arkitekter, konstvetare och arkitekturhistoriker. ”Men för en så pessimistisk förmodan är det ännu för tidigt” avslutar han profetiskt, med blick för den förändring som var på väg.¹⁹

... 1985

Hösten 1984 hölls ett symposium i Barcelona om samtida europeisk arkitektur på inbjudan av tidskriften *Quaderns* och dess redaktör José Lluís Mateo. I ett utskickat ”Position Paper” formulerar Mateo vad han är intresserad av: inte modernism eller postmodernism utan en spänning mellan den abstrakta idévärlden och tingens sensuella närvaro, en kamp med materien, individuella uttryck med ”kollektiv horisont”, en arkitektur där kunskap och inspiration går hand i hand. ”En närhetens arkitektur” talade den franske kritikern Jacques Lucan om på symposiet. I denna krets var kritiken och arkitekturhistorien tydligt verktyg för arkitektens arbete med det individuella projektet, med en intensitet i diskussionen som inte fanns i Sverige.

Jag deltog som redaktör på tidskriften *Arkitektur* i symposiet med ett inlägg ”On the Swedishness of Swedish architecture”. Efter en inledning om den ”kollektiva horisonten” presenterades arbeten av arkitekter som Ahlsén, Anshelm, Celsing, Nyrén, Asmussen, Erskine. Asplund och Lewerentz förekom i bakgrunden. En av kommentarerna i diskussionen efteråt handlade om att mycket mera tid borde ha ägnats Asplund och Lewerentz, där verklig kvalitet finns att inspireras av. Ett annat spår i diskussionen kom in på svårigheten att skapa god arkitektur i en demokrati. Detta var onekligen en annan diskussion än den som förts i de arkitekturhistoriska seminarierum där jag tillbringat en del av 1970-talet och fördjupat mig i den sovjetiska konstruktivismens idévärld och i kollektivhusen som byggnadstyp.

En annan kulturkrock mellan en svensk och en internationell syn på arkitektur ägde rum i samband med hundra-

årsjubileet av Gunnar Asplunds födelse 1985. Asplund hade börjat uppmärksammas framförallt i USA redan kring 1980.²⁰ Med hänvisning till det svaga svenska intresset började Asplunds barn sälja pappans ritningar på den marknad för arkitekturritningar av stora mästare som växte fram under 1980-talet. Som ett slags svar på denna situation kan man se både Arkitekturmuseets utställning och symposium och boken *Asplund*, ”den stora svarta”, hösten 1985.²¹

Det som hittills sagts överbetonar måhända det internationella trycket mot en stjärnkult och ”signaturarkitektur” och den svenska önskan att exploatera vad vi nu hade att komma med på den internationella scenen. Det fanns förvisso både ett drag av anpassning och en medvetenhet om avigsidorna av intresset för de stora mästarna, varav en del var uppenbara från början, men det fanns också ett starkt känt behov att höja kvaliteten på svensk arkitektur genom att delta i en internationell diskussion. Vardagen i all ära men arkitekturen behövde också sina högtider.

SAR:s 50-årsjubileum 1986 kan ses som ett uttryck för samma sak. Där talade Sven Sandström, professor i konstvetenskap i Lund, om behovet av en förförståelse för att ge arkitekterna och byggnadskonsten en chans i samrådsdiskussioner.

Vi har idag inga riktigt fungerande organ för att främja arkitektonisk konst. Rivningspriser får större publicitet än gestaltungspriser; med reell och riktad uppmuntran från byggnadsråd, kulturråd, departement och byggare skulle i dagens mediasamhälle med all sannolikhet den arkitektoniska konsten snabbt på nytt bli synlig och intresseväckande

löd hans råd till arkitekterna.²²

Jag vågar påstå att Sandström blev sannspådd. Jag anser också att det går en rak linje från målformuleringen 1986 till inte bara instiftandet av SAR:s kritikerpris utan också till den rad av gestaltungspriser som numera delas ut, liksom till regeringens handlingsprogram för arkitektur och design, Arkitekturåret 2001 och det nyligen tillsatta Arkitekturrådet. Om allt detta ger de önskade effekterna kan, och bör, naturligtvis diskuteras. Men det finns, menar jag, ett legitimt behov att tala om god arkitektur. Och arkitekturhistorieämnet är en del av detta talande.

Ett uttryck för detta är monografierna om enskilda, äldre men också sentida och nu levande arkitekter. De blev minst lika karaktäristiska för 1980- och 1990-talens sätt att

skriva arkitekturhistoria som byggnadstypernas historia var för 1970-talet. Listan över avhandlingar och andra monografier kan göras mycket lång: Lars Olof Larsson, Anne-Marie Ericsson, Henrik O Andersson (red) *Peter Celsing: En bok om en arkitekt och hans verk* 1980, Eva Rudberg *Uno Åhrén* 1981, Janne Ahlin *Sigurd Lewerentz, arkitekt* 1985, Claes Caldenby, Olof Hultin (red) *Asplund* 1985, Mats Egelius *Ralph Erskine, arkitekt* 1988, Claes Caldenby, Åsa Walldén *Jan Gezelius* 1989, Eva Rudberg *Sven Markelius arkitekt* 1989, Martin Rörby *Georg A Nilsson arkitekt* 1989, Anna-Maria Blennow *Stadsarkitekternas epok: fyra porträtt* 1990, Christina Engfors *E G Asplund: Arkitekt, vän och kollega* 1990, Gun Schönbeck *Victor von Gegerfelt: Arkitekt i Göteborg* 1991, Ulf Sörenson *Ferdinand Boberg: Arkitekten som konstnär* 1992, Tyke Tykesson, Björn Magnusson Staaf *Arkitekterna som formade Malmö* 1996, Tomas Tägil *Arkitekten Hans Westman: Funktionalismen och den regionala särarten* 1996, Wilfried Wang *The Architecture of Peter Celsing* 1996, Lena Berg Villner *Tempelman: Arkitekten Olof Tempelman 1745–1816* 1997, Gary J Coates *Erik Asmussen, architect* 1997, Claes Dymling (red) *Architect Sigurd Lewerentz* 1997, Britt-Inger Johansson *Itidens stil: Arkitekten Agi Lindegrens liv och verk 1858–1927* 1997, Agneta Eriksson, Weronica Ronnefalk *Bengt Edman: Samlade verk* 1998, Ulf Janson *Vägen till verket: Studier i arkitekt Jan Gezelius arbetsprocess* 1998, Per Qvarnström *Klas Anshelm: Samlade arbeten* 1998, Gunilla Linde Bjur *Arkitekt vid industrialismens genombrott: Adolf Edelsvärd en yrkesbiografi* 1999, Claes Caldenby (red) *Arkitektur i förändring: A4, ELLT, Koordinator 1954–91* 2000, Micael Ekberg *Torben Grut: En arkitekt och hans ideal* 2000, Anders Bergström *Arkitekten Ivar Tengbom – byggnadskonst på klassisk grund* 2001, Martin Rörby *David Helldén: Modernistisk visionär på traditionens grund* 2002. Till detta kan läggas den långa serie monografinummer som tidskriften *Arkitektur* samtidigt inledde med ett nummer om Klas Anshelm 1979.

Eva Rudberg diskuterar i en artikel 1991 arkitektmonografin som arbetsmetod, med dess fördelar och nackdelar.²³ Hon tar knappast upp den intresseförskjutning i tiden som är mitt ämne, annat än genom ett referat av ett inlägg från Anders Åman på ett seminarium 1990. Han säger där att värdet av personmonografin växlar med tiden. Dess motsats, Gregor Paulssons *Svensk stad*,

kom vid rätt tidpunkt, ökade kunskapen och inspirerade till att söka mer. Men i dag är den lite överspelad, bland annat för att den inte alls speglar det individuella. Det ökade intresset för arkitektmonografier i dag kommer sannolikt att nå en kulmen för att sedan återigen spela ut sin roll. Till man nästa gång uppträcker dess förtjänster i förhållande till vad som då görs och till de frågor som då är aktuella.²⁴

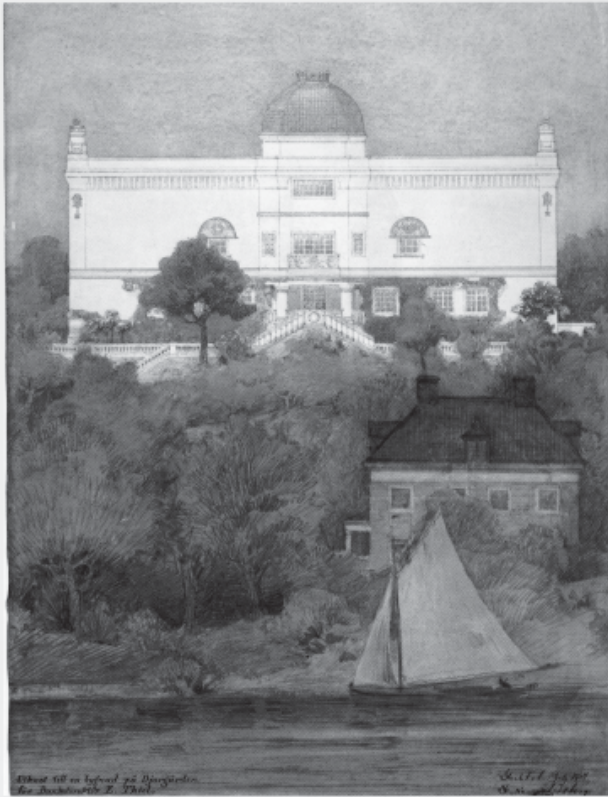
Det förefaller mig vara ett rimligt sätt att se saken.

Arkitektmonografierna är, liksom de olika byggnadstypernas historia kunde vara det, ett sätt att samla material till en mera översiktlig svenska arkitekturhistoria. Den länge kända bristen på en sådan samlad svensk arkitekturhistoria har under de sista decennierna av 1900-talet börjat åtgärdas med olika försök, de flesta tydligt riktade också till en internationell publik. Henrik O Andersson & Fredric Bedoires *Svensk arkitektur: Ritningar 1640–1970* från 1986, med parallelltext på engelska, var först. I en inledning tecknas bakgrunden ända från 1100-talet, men huvuddelen är vackert reproducerade ritningar ordnade efter enskilda arkitekter och kompletterade med fotografier av samma byggnad och en kort text om arkitekten. I förordet sägs tydligt ut att ”Det handlar här om ett eliturval, både av byggnader och av arkitekter”.²⁵

Boken *Att bygga ett land: 1900-talets svenska arkitektur*, som gjordes som katalog till en utställning på Tyska arkitekturmuseet i Frankfurt 1998, och även kom ut i en tysk och en engelsk upplaga, blev den första mer omfattande framställningen av det svenska 1900-talets arkitekturhistoria. Som redaktör för boken är jag part i målet; samtidigt kan jag ge en inblick i tillkomsthistorien som kan vara av intresse i det här sammanhanget. Bakgrunden var att Wilfried Wang, som chef 1995–2000 för museet i Frankfurt med en knapp budget, kom på idén att erbjuda ett antal mindre länder (först tänkt som de nya EU-länderna) att presentera sin 1900-talsarkitektur i museets lokaler mot att länderna stod för kostnaderna både för utställningens material och en omfattande katalog. Svensk huvudman var Arkitekturmuseet i Stockholm. Nyttan var ömsesidig; utan det prestigeladdade internationella sammanhanget hade det knappast gått att mobilisera svensk finansiering av projektet.

Avsikten med vad som till sist blev nio utställningar och tillhörande kataloger var enligt Wang att ”ge bilden av arkitekturen i ett kulturellt och socialt sammanhang” och däri-

HENRIK O ANDERSSON & FREDRIC BEDOIRE

SVENSK ARKITEKTUR
RITNINGAR 1640-1970

Henrik O Andersson & Fredric Bedoire *Svensk arkitektur: Ritningar 1640-1970* från 1986. "Det handlar här om ett eliturval".

genom också ”en fördjupad uppfattning av arkitekturens mångskiftande utveckling i Europa med ömsesidiga influenser och regionala särdrag”.²⁶ Betoningen i boken låg på en egentlig katalog i form av ett urval byggnader, en kanon om man så vill. Denna katalog skulle kompletteras med ett antal inledande, kronologiskt eller tematiskt upplagda korta essäer. I föregångarna till den svenska katalogen, Österrike, Portugal och Irland, upptog essäerna 30–40 % av boken. I den svenska katalogen gjorde vi, mot Wangs vilja, de kronologiska essäerna till huvuddelen, för att därigenom åstadkomma den svenska 1900-talshistoria som vi saknade.

Även om Wang ständigt återkommer till arkitekturens kulturella och sociala sammanhang, och bland annat därför intresserat sig för svensk arkitektur, så betyder det för honom något annat än för många svenska arkitekturskribenter. Det kan visas av att han karaktäriserar Peter Celsings arkitektur som ”inklusiv”, med en öppenhet för brukarnas syn och väl integrerad i samhället.²⁷ Svenska kritiker däremot brukar sällan försumma att beskriva Celsing som ”exklusiv” och vid sidan om sin tid.²⁸

Wang sade vid något tillfälle att ett urval av det här slaget är till 80–90 % givet, att det alltså bör finnas en stor konsensus om vad som ska tas med. Det bekräftas dock inte av en jämförelse mellan *Svensk arkitektur: Ritningar* och katalogdelen av *Att bygga ett land*. Den förstnämnda har bara drygt hälften så många 1900-talsbyggnader (58 mot 97) men mer än hälften av dem (34 av 58) saknas i den senare. Tillgången på vackra ritningar kan ha varit bestämmande. Det kan möjligen också förklara ”underskottet” på bostäder och ”överskottet” av kontor och publika kulturbyggnader i *Svensk arkitektur* (samtidigt är *Att bygga ett lands* urval givetvis inte normerande). En jämförelse mellan urvalet i *Att bygga ett land* och den motsvarande österrikiska katalogen visar inte några dramatiska skillnader. Det finns relativt sett lite fler kyrkor, kulturbyggnader och stadsbyggnadsprojekt i *Att bygga ett land* och något färre skolor, högskolor, sportanläggningar och industrier. Vårdbyggnader saknas i båda böckerna.

Man kan fortsätta den sortens övningar genom en jämförelse med den 2001 utgivna *Guide till Sveriges arkitektur*, den första i sitt slag som samlar 380 byggnader från 1000 år svensk arkitektur.²⁹ Det är värt att understryka att en guide inte är en arkitekturhistoria; här handlar det om att visa vägen till något sånär välbevarade byggnader. Här bekräftas

Wangs tes: Guiden innehåller mer än dubbelt så många 1900-talsbyggnader (229 mot 97). Endast 16 av *Att bygga ett lands* 97 katalogobjekt saknas i Guiden, och det beror inte på att de är rivna utan på att urvalet är olika. Det bör då dessutom påpekas att delvis samma personer gjort urvalet.³⁰ Fördelningen på byggnadstyper visar, av naturliga skäl på grund av de olika tidshorisonterna, ett överskott av kyrkor och slott och herrgårdar i guiden och ett motsvarande relativt underskott av moderna institutioner som museer och publika kulturbyggnader.

Det kan till sist vara värt att återge några synpunkter på urvalet från en recension av Guiden skriven av den svenska bebyggelsehistoriens nestor Göran Lindahl.³¹ Lindahl inleder med att lovorda den ovanliga föreningen av ”historiska, arkitektoniska och tekniska synpunkter till koncentrerade helhetsbilder”. Så småningom går han över till ”den viktigaste frågan, urvalets rimlighet”. Han påpekar att Stockholm och Göteborg behandlats frikostigt, men däremot inte Malmö eller Skåne i övrigt. Han saknar något av Stockholms vanliga stenstadskvarter, någon industribyggnad från Göteborg, Gegerfelts Sahlgrenska sjukhus från 1850-talet, något mera av miljonprogrammets stora projekt, någon bruksmiljö från Bergslagens kärnområde där främst de stora kyrkorna vittnar om en blomstringstid. Och han finner att guideboks-författarna alltför mycket ”har gjort till sitt arbetssätt att följa de framstående arkitekterna i spåren”. Avslutningsvis anser han att något Kasper Salinbelönat hus i Stockholm eller Göteborg kunde ha strukits till förmån för det avlägsna i tid och rum.

Lindahls kunniga och välavvägda synpunkter ställer i viss mån ett bebyggelsehistoriskt perspektiv mot de framstående arkitekternas historia. Han betonar de breda uppgifterna som speglar en samhällsutveckling framför (de misslyckade) arkitektexperimenten (fast vissa misslyckanden är stora nog att bli intressanta). Han söker exempel som berättar en social och kulturell historia.

Något liknande var Bengt O H Johansson möjligen ute efter när han på ett seminarium karaktäriserade *Att bygga ett land* som ”funktionalistisk” historieskrivning, och därmed menade att den handlade för mycket om arkitekternas svar på samhällets byggnadsuppgifter och för lite om arkitekturen som kulturform parallell till andra konstarter. Det gäller, som jag uppfattar det, en balans mellan arkitekternas yrkeskultur och den kultur arkitekterna är en del av och har

att gestalta i byggnader. Det ena förutsätter det andra: arkitekterna måste vara lyhörda för samhällets kultur, men de måste också vårda sin egen yrkeskultur. Tyngdpunkten i denna balansgång kan läggas olika och det finns inte några enkla svar.

Detta är en diskussion värd att föra. Och den befinner sig långt ifrån det polemiska avfärdande som Lasse Vretblad i en "revision" av den svenska arkitekturhistorien från 2004 gör av Guidens urval. Han menar att det inte speglar "den vardag där framför allt arbete och boende spelat huvudrollen, utan framstår som en katalogisering av 'prydnadsföremål' vid sidan om det verkliga livet. Ett slags 'söndagsverklighet' för promenader och bussutflykter."³²

Och det är klart, kyrkor och museer är ju onekligen ett slags söndagsverklighet. Men lika fullt verklighet. Det statistiskt representativa urvalet är ett sätt att beskriva verkligheten, men inte det enda. Det tenderar att missa dynamiken, både för att förstå händelseförlopp i det förflutna och för att påverka utvecklingen framåt, det som "bildar epok". Samtidigt är det nödvändigt för att korrigera den kvalitativa beskrivningens tendens att reproducera fördomar.

Slutet på historien?

Vardagsverklighet mot söndagsverklighet, bebyggelsehistoria mot monumenthistoria, byggnadskultur mot arkitektur som konst, innehåll mot form, heteronomi mot autonomi – så ser det polariserade fält ut som här beskrivits.

Det förefaller möjligt att beskriva en pendelrörelse mellan dessa poler genom 1900-talet där 1968 och 1985 kan få stå för de två senaste vändlägena där arkitekturhistorien bytte riktning. På förekommen anledning skulle man också kunna fundera över förhållandet mellan modernism/postmodernism och det vi för tillfället kunde kalla heteronomi/autonomi. Kort sagt kunde man fråga sig vilken som är mest vardaglig på samma sätt som man tidigare frågat vilken som är mest vänster.³³

Kritiken 1968 vände sig mot en modernism som man menade hade blivit alltför mycket av expertstyrning och en för folket främmande estetik. Planerare och arkitekter levde i en värld för sig, styrd av autonoma värderingar och med ett eget svårbegripligt språk. De såg inte heller värdet i en befintlig bebyggelse och ett meningsfullt historiskt sammanhang. Modernismen var alltför autonom och postmodernismen erbjöd en lösning på problemet i form av stadsförnyelse, brukarplanering, historiska referenser i den nya

arkitekturen. Arkitekturhistoriens intresse för bebyggelsehistoria, där "det inte var arkitekterna som skapade världen", var en del av denna utveckling. Alltså: Ju mer postmodernistiskt desto mer heteronomt.

Mot detta står den tidiga, "sanna" modernismens ideologi, där "individerna underordnat sig uppgifterna" och där samhällsbygget och typiseringen och byggandet av "bostäder för de stora folklagren" är arkitekternas uppgift. Till denna ideologi och "den vardag där framför allt arbete och boende spelat huvudrollen" återvänder *mama – magasin för modern arkitektur* i sin revision av arkitekturhistorien. I denna version av historien står postmodernismen för en autonomi som riskerar att marginalisera arkitekterna. Alltså omvändningen till den förra bilden: Ju mer modernistiskt desto mer heteronomt.

Min slutsats av detta motsägelsefulla förhållande är densamma som tidigare dragits om förbindelserna mellan arkitektur och politisk ideologi: det finns inga fasta, oupplösliga förbindelser mellan modernismen och autonomi/heteronomi. Det är i stället fråga om "historiskt betingade konstellationer, med begränsad giltighet både i tid och rum".³⁴ Jag skulle rentav vilja hävda att modernism/postmodernism är ideologiska begrepp som är mera vilseledande än upplysande i en diskussion av autonomi/heteronomi.

Enkel tidräkning skulle kunna tala för att det nu är dags igen att byta riktning, i så fall möjligen på grund av det sociologerna kallar "mättnadsprocesser". Vissa tecken tycks också visa att vardagen vinner mark. Jag ser i så fall ingen som helst anledning att beklaga det, jag är själv skolad i en period dominerad av bebyggelsehistoria och byggnadskultur. Men jag skulle ändå vilja plädера för att dra lärdom av historien. I stället för revision, med alla dess associationer till maktkamp, skulle jag vilja ha de svenska varianterna återblick eller grundlig genomgång.

En sådan visar, menar jag, att det finns fördelar och nackdelar med båda sätten att bedriva arkitekturhistoria. Att säga det är inte att argumentera för en kompromiss som skulle kunna förena det bästa av båda sidorna. Snarare att se arkitekturen, och dess historia, som en fixeringsbild där växelvis det ena och det andra framträder.

I själva verket finns det inget slut på historien. Den fortsätter.

Och hur var det till sist med halva kungariket? Sagorna brukar sluta med att den djärva ynglingen får prinsessan och (av

någon anledning bara) halva kungariket. Man får väl anta att makthavaren behåller den andra halvan så länge. Kanske är det en bild av en naturlig polarisering mellan generationerna. Kanske är det mycket begärt att sensmoralen ska leverera *en hel* sanning. Men i så fall föredrar jag två halva sanningar framför en enda. Och ett kungarike som består både av vardagsverklighet och söndagsverklighet. Växelvis.

Claes Caldenby, Professor
Chalmers tekniska högskola
caldenby@arch.chalmers.se

Noter

1. Se Arkitekturmuseets utställningskatalog *Revision: mama skriver om historien*, 2004.
2. Ett exempel från arkitekturhistorien där ämnet uttryckligen framträder är Panayotis Tournikiotis *The Historiography of Modern Architecture*, 1999.
3. Denna text är en skiss i förhållande till det större arbete om den svenska arkitektens historiografi som är min del av det gemensamma projektet *Form och innehåll, konst och teknik. Ett möte mellan begreppshistorien och designpraktiken*.
4. August Hahr *Arkitektens historia i översiktlig framställning*, 1902. Nästan samtidigt kom postumt den första svenska arkitekturhistorien ut, Gustaf Upmark d ä:s *Die Architektur der Renaissance in Schweden 1530–1760*, 1900, på svenska som *Byggnadskonst i Sverige 1530–1760*, 1904.
5. Vid tyska universitet inrättades professurer i konsthistoria redan under första hälften av 1800-talet. Vid Stockholms högskola kom en professur 1889, men i Uppsala och Lund dröjde det ända till 1917 respektive 1919 innan konsthistoria frigjordes som en egen lärostol ur estetikämnet. August Hahr blev den förste professorn i Uppsala. Se vidare Peter Gillgren m fl *8 kapitel om konsthistoriens historia i Sverige*, 2000. David Watkin förlägger i sin *The Rise of Architectural History*, 1980, arkitekturhistorieämnets internationella etablering och professionalisering till decennierna efter sekelskiftet 1900.
6. En utmärkt framställning av byggnadsvårdens framväxt i det tidiga 1900-talets Sverige finns i Ola Wetterberg *Monument & miljö: Perspektiv på det tidiga 1900-talets byggnadsvård i Sverige*, 1992. Wetterberg menar att vi kan ”tala om miljöintressets högkonjunkturer, en på 1900–1920-talen, en annan på 1960–1970-talen, dvs. när förändrings- och tillväxttakten upplevts som starkast!”, a a s 10.
7. Paulsson hänvisar i kapitlet ”Socialiseringsproblemet” i *Den nya arkitekturen*, s 33 ff, till diskussionen på Deutscher Werkbunds kongress 1914 mellan Muthesius och van de Velde. Muthesius hävdade en typisering genom att ”försöka de extraordinära och söka det regelbundna”. Van de Velde menade att det var konstnärens natur att aldrig ”underordna sig en disciplin som påtvingar honom en typ, en kanon”.
8. Paulsson a a, s 12.
9. Erik Thelaus ”1950-talets arkitektur i Sverige”, i *Ny arkitektur i Sverige*, 1961, s 12.
10. G E Kidder Smith *Sweden Builds*, 1950, s 18.
11. A V Ikonnikov *Sovremennaja architektura Sjvetsii*, 1978, s 106.
12. Erik Lundberg *Arkitektens formspråk, Band 10 Nutiden. 1850–1960*, 1961, s 10.
13. Anders Åman ”Svensk stad 1950 till 1980”, i Ingrid Hammarström, Thomas Hall (red) *Perspektiv på svensk stad: Staden som forskningsobjekt 1950 1980*, 1981 är en kort men uppslagsrik genomgång av Svensk stads receptionshistoria. Beskrivningen här följer Åmans på egna erfarenheter byggda framställning. Värt att notera är dock att Göran Lindahl i ett inlägg i samma

- bok, "Svensk stad ur dagens perspektiv", beskriver uppfattningen att Svensk stad inte mötte något gensvar som "utomordentligt missvisande".
14. Åman a a, s 141.
 15. *Journal of the Society of Architectural Historians* XXVIII, 1969, s 3–8.
 16. Ulf G Johnsson, Bengt O H Johansson, Anders Åman, Marie Nisser, Sten Rentzhog, Ture Karlström, Ola Ehn *Sju uppsatser i svensk arkitekturhistoria*, 1970.
 17. Anders Åman "Konstvetenskap", i *Nya professorer vid Uppsala universitet: Installationer hösten 1993*, 1993, s 45 ff.
 18. Per G Råberg *Funktionalistiskt genombrott: Radikal miljö och miljödebatt i Sverige 1925–31*, 1972, s 8. Bokupplagan 1972 är en omarbetad utgåva av avhandlingen från 1970.
 19. Anders Åman "Svensk stad 1950 till 1980", i *Perspektiv på svensk stad: Staden som forskningsobjekt 1950 1980*, 1981, s 142.
 20. Text genom boken Stuart Wrede *The Architecture of Erik Gunnar Asplund* 1980.
 21. Om utställningen och symposiet se *ArkitekturMuseets Årsbok 1985*. Arkitektur Förlag gav hösten 1985 ut en bok Claes Caldenby & Olof Hultin (red) *Asplund* med stora färgfotografier som blev en internationell försäljningsframgång, ett tecken på att det var en bok som samtiden efterfrågade.
 22. Sven Sandström "Bygg på förståelse – skapa den själv!", i *Arkitekttidningen* 13–1986.
 23. Eva Rudberg "Arkitektmonografien som arbetsmetod", i *Nordisk Arkitekturforskning* 4–1991.
 24. Eva Rudberg a a, s 53.
 25. Henrik O Andersson & Fredric Bedoire Henrik O Andersson & Fredric Bedoire *1640–1970/Swedish Architecture: Drawings 1640–1970*, 1986, s 5.
 26. Claes Caldenby, Jöran Lindvall, Wilfried Wang "Förord", i Claes Caldenby (red) *Att bygga ett land: 1900-talets svenska arkitektur*, 1998, s 7.
 27. Wilfried Wang, *The architecture of Peter Celsing* (1996), s. 66, s. 79.
 28. Se text Olof Hultins förord till Wang 1996, Bengt O H Johansson i *Arkitektur* 9–1976, Göran Lindahl, "Frågan om vår tid", i *Arkitektur* 9–1989 eller kanske allra tydligast Henrik O Andersson i *Peter Celsing. En bok om en arkitekt och hans verk* (1980).
 29. Rasmus Wærn (red) *Guide till Sveriges arkitektur: Byggnadskonst under 1000 år*, 2001.
 30. Claes Caldenby och Rasmus Wærn medverkade både i *Att bygga ett land* och i *Guide till Sveriges arkitektur*. Därutöver medverkade Eva Eriksson och Eva Rudberg i den förstnämnda och Olof Hultin, Gunilla Linde Bjur och Johan Mårtelius i den senare.
 31. Göran Lindahl "Sverigebild med vita fläckar", i *Arkitektur* 2–2002.
 32. Lasse Vretblad "Det vardagliga: Att skriva historia", i *Revision: mama skriver om historien* 2004, s 53.
 33. Begreppen heteronomi, autonomi och fält associerar till Bourdieus sätt att beskriva kulturens fält. Se vidare Claes Caldenby "Arkitekturens relativa heteronomi", i *Arkitektur* 5–2004. Resonemanget om vardaglighet och modernism är inspirerat av Anders Åmans schematiska figurer för att diskutera förhållandet mellan politisk ideologi och estetik i Anders Åman *Arkitektur och ideologi i stalintidens Östeuropa: Ur det kalla krigets historia*, 1987, s 248 ff.
 34. Anders Åman 1987 a a, s 260.